

OPȚIUNEA TRADIȚIONALULUI – CARACTERISTICA DOMINANTĂ A LEXICULUI LATIN MOȘTENIT AL ROMÂNEI

Într-un articol anterior¹, am arătat că modificările semantice datorate mediului militar roman și/sau daco-roman ale unor cuvinte românești în raport cu etimoanele lor latine se adaugă celorlalte caracteristici ale românei (de substrat și adstrat, precum și de izolare inițială de romanitatea occidentală, implicând absența atât a inovațiilor lingvistice occidentale, cât și a unui superstrat cult latin în română) pentru a o particulariza în aria neolatinității.

Prin analizele pe care le vom prezenta, sperăm să obținem recunoașterea prezenței unui stil tradițional de respect, de corectitudine și – în zone importante ale lexicului – chiar elevat în moștenirea lingvistică latină din română. Acest stil nu poate fi decât rezultatul opțiunilor (de altfel, admise ca element principal în conturarea limbilor) vorbitorilor latinei dunărene și, apoi, ai românei. Pentru obținerea unui grad crescut de credibilitate privind această trăsătură a românei, analizele vor fi efectuate atât prin comparații în planul neolatinității, cât și pe axa istorico-lingvistică, sub raport etimologic și semantic.

1. Pentru început, vom constata că acest caracter opțional de respect față de limbă în provinciile dunărene ale Imperiului Roman este evidențiat, în primul rând, de continuarea în română a unor cuvinte clasice latine cu conținut semantic aparținând nivelurilor superioare ale activității umane, în opoziție cu situația semantică respectivă din celelalte limbi romanice.

Astfel, lat. *intelligere* = *intelligere* „a înțelege” este continuat în principal (REW, 4482) în aria neolatinității de drom. *a înțelege* (arom. *nîleg*, megl. *anîleg*, ir. *arîleg*), cu sens neschimbat (cf. *linguas quas non intellegimus*, Cicero, „limbi pe care nu le-am înțeles”).

Pentru sensul „a înțelege”, în limbile neolatine occidentale sunt continuate largiri semantice de la lat. *comprehendere* „a cuprinde” (ca it. *comprendere* ș. a.; REW, 2106) sau de la lat. *intendere* „a întinde” (ca sp. *entender* ș. a.; REW, 4483), ai căror descendenți în română, *a cuprinde* și *a întinde* (DA), au rămas la sensul clasic concret. Uneori, în română, pentru creșterea expresivității, se utilizează

¹ Cristian Mihail, *Modificări semantice în lexicul latin moștenit al românei produse sub influența mediului militar*, în CL, XXV, 1990, nr. 1, p. 21-31.

pentru „a înțelege”: *a-și întinde mintea, a cuprinde cu mintea, a prinde o idee*, dar întotdeauna, în asemenea cazuri, se află un complement menit să transfere conținutul semantic concret al verbelor respective în domeniul abstract². (Lat. *comprēhēndere* este un compus al lat. *prēhēndere* „a prinde”; DEL.)

Păstrarea în română a unor cuvinte latine care nu au devenit panromanice, precum *intēllēgere*, a fost pusă pe seama izolării latinei dunărene (începând cu finele secolului al IV-lea) – așa cum s-a procedat în cazuri justificate –, desprinzându-se concluzia că unele arhaisme din vocabularul latin moștenit al românei s-ar constitui ca o trăsătură generală a acestuia, explicabilă doar prin izolare.

Analiza atentă a cazului lat. *intēllēgere* ne va arăta că nu se poate vorbi de „arhaism” în speță, pentru că din secolul I î. Cr. lat. *comprēhēndere* și *intēndere* erau utilizate, paralel cu lat. *intēllēgere*, pentru sensul „a înțelege” (cf. *comprēhēndere aliquid mente*, Cicero, ThLL, și *intēndere ingenium*, Sallustius, ThLL). Cu toate acestea, în latina dunăreană, s-a optat pentru tradiționalul *intēllēgere*, deși celelalte două cuvinte au fost larg utilizate, din moment ce s-au impus pentru sensul „a înțelege” în întreaga neolatinitate occidentală.

Păstrate numai în română sunt lat. *intellectus* > *înțelept* (EWR, 880; DA) și lat. *intellectiōnem* > *înțelepciune* (EWR, 881; DA), în timp ce, în celelalte limbi romanice, pentru aceste sensuri găsim împrumuturi savante, precum: fr. *intelligent* (DEF) și sp. *inteligente* (DCELC, II, 1005), sau formații noi, precum sp. *sabiduria* < sp. *saber* < lat. *sapere* „a ști” (DCELC, IV, 105)³.

Lat. *cōgītāre* „a cugeta”, „a gândi” se regăsește cu sens neschimbat în rom. *a cugeta* (DA). Ceilalți continuatori romanici ai lat. *cōgītāre* (REW, 2027) l-au schimbat – precum sp. și port. *cuidar* „a se preocupa” – sau au fost uitați – precum v. fr. *coidier* – în favoarea descendenților lat. *pensāre* „a cântări”, devenit, cu sens figurativ, „a cumpăni”, „a gândi”, de la care au fost împrumutați pe cale cultă acești descendenți (DEF), ca it. *pensare*, fr. *penser* ș. a.⁴

Deși lat. *pensāre* era utilizat în secolul I cu sensul „a cugeta” (cf. *pensāre singula animi consulta*, Curtius, ThLL, „a gândi fiecare proiect”) paralel cu lat. *cōgītāre* (cf. *et maiores et posteros cogitate*, Tacitus, „gândiți-vă la strămoși și la urmași”), în latina dunăreană s-a optat pentru utilizarea acestor verbe în conformitate cu sensul lor etimologic și au fost perpetuate în română ca atare, pe calea respectului tradițional față de limbă.

Datorită ponderii sale semantice, lat. *cōgītāre* a fost utilizat în nivelurile înalte ale gândirii, precum în filozofie (cf. *cogito ergo sum*, Descartes, „cuget deci exist”), fapt pentru care a trecut, pe cale cultă, în fr. (ironic) *cogiter* și a fost

² De altfel, modul complicat și confuz în care este tratat (în TILR, II, p. 293) rom. *a înțelege* a contribuit la conceperea acestui articol.

³ Dar și port. *sabença*, prov. *sabensa*, v. fr. *savance* < lat. *sapientia* (REW, 7588).

⁴ Lat. *pe(n)sare* cu sensul „a cântări” a fost continuat în limba populară, în toată România, în forme cu *n* căzut în fața lui *s*, precum it. *pesare*, fr. *peser* „a cântări”, „a apăsa” ș. a., printre care și rom. *a păsa* (EWR, 1277; CDDE, 1347; REW, 6391 etc.), ca în *a-mi păsa*.

concurat în română (târziu, după ajungerea maghiarilor în Transilvania) de *a gândi* (< magh.), care corespundea mai bine unor judecăți curente și simple.

Lat. *expōnēre* „a expune” (ca în *rem breviter exponam* „voi expune pe scurt chestiunea”) a fost continuat în drom. *a spune* (EWR, 1636; CDDE, 1467 ș. a.) – arom. *aspunu*, megl. *špuń*, ir. *spure* – cu sensul lat. *dīcēre* „a zice”, care a fost continuat în drom. *a zice* (EWR, 1941) – arom. *dzic*, megl., ir. *zic* –, it. *dire* ș. a. (REW, 2628). În celelalte limbi romanice, sensul elevat al lat. *expōnēre* a determinat uitarea continuatorilor săi, precum v. sp. *esponer*, v. fr. *espondre* ș. a. (REW, 3054) și asigurarea ulterioară a sensului „a expune” fie prin împrumut cult – ca sp. *exporer* (DCELC, III, 847), fie prin formații noi – ca fr. *exposer* (DEF), din care de altfel provine rom. *a expune* (DEX).

Prin analizarea situației din română, rezultă cu evidență că trecerea în latina dunăreană (populară) a lat. *expōnēre* din limbajul elevat al tribunalelor – în plus, în prezența și funcționarea lat. *dīcēre* (pe care îl va concura în mod puternic) – se datorează opțiunii vorbitorilor latinei dunărene pentru o limbă îngrijită, întrucâtva pretențioasă, specifică unor provinciali care se respectă și vor să fie respectați.

Lat. *allīgēre* = *allēgēre* „a alege (prin cooptare)” – ca în formularea *allēgēre aliquem in senatum*, Velleius, sec. I, „a alege pe cineva în senat” – a fost continuat în rom. *a alege* (arom. *aleg*, megl. *leg*) și doar în v. it. *alegere* și dalmat *alege* (REW, 364), cu toate că lat. *ēlīgēre* „a culege (îndepărtând)”, „a înlătura selectiv”, „a extirpa”⁵ a fost cunoscut și în provinciile dunărene ale Imperiului Roman, fiind utilizat în secolele I și II cu sensul de „a alege”, în formulări ca *ēlīgēre aliquem imperatorem* (Suetonius, 69-125) „a alege pe cineva comandant suprem”, paralel cu lat. *allegere* (cf. prima exprimare).

În limbile romanice occidentale, pentru sensul „a alege” a fost continuat lat. *ēlīgēre* (= **exlīgēre*; DEF), în prov. *eslire*, fr. *élire* ș. a. (REW, 2843). Chiar și it. *eleggere* este împrumutat din lat. *ēlīgēre* (DEI). Din nou, rezultă cu claritate că prezența în română a lui *a alege* se datorează opțiunii vorbitorilor latinei dunărene pentru lat. *allēgēre*, care circula frecvent în legătură cu preocupările superioare ale societăților dunărene.

În mod similar, se poate compara și drom. *carte* (arom. *carte*, megl. *carte*) < lat. *c(h)arta* „foaie de papirus” (DA; REW, 1866) cu sp. *libro* și fr. *livre* < lat. *liber* „particula de sub scoarța copacului” (DEF), prin prisma utilizării și a ultimului cuvânt în secolul I (cf. *Demetrii librum de concordia mittas*, Cicero, ThLL, „trimitem cartea lui Demetrus despre buna înțelegere”), când lat. *c(h)arta* era termenul elevat consacrat pentru „carte” (și „scrisoare”). În situații pretențioase, în idiomurile neolatine occidentale, s-a apelat la lat. *c(h)arta*, prin împrumut cult (cf. *carte de visite* etc.).

⁵ Din formulări ca *ēligere pedes e capite pullorum* (ThLL; Varro, 116 î. Cr. – 27 î. Cr.) „a culege îndepărtând păduchii de pe capul puilor” sau *eligere herbas steriles* (Ovidius, 43 î. Cr. – 17 d. Cr.) „a smulge (a alege) îndepărtând buruienile”.

În altă sferă semantică, alt domeniu lingvistic, Columella, în secolul I, atestă că *caepam vocant unionem rustici* (DEL) „țărani numesc ceapa unionem”, fapt care este explicat de Ernout și Meillet prin unicul tubercul al cepei, în comparație cu cei numeroși ai usturoiului (DEL, p. 748). Bloch și Wartburg (DEF), pe considerente fonetice, opinează că *uniō* „ceapă”, continuat în fr. *oignon* (și doar în prov. *onhó*; REW, 9073), este diferit de altul similar ca formă, în timp ce în DEL se are în vedere că *uniō* „ceapă” ar putea să fie același cuvânt cu *ūniō-*, *uniōnis* „perlă mare crescută în apa cea mai bună”. Această ultimă opinie devine mai probabilă dacă admitem o metaforă (de altfel tipică umorului galo-roman) în cadrul căreia s-a comparat „mărgăritarul unic” cu „ceapa”.

Drom. *ceapă* (arom. *țeapă*, megl. *țepă*), ca și prov., cat. *ceba*, v. fr. *cive* ș. a., continuă lat. *cēpa* = *caepa* (REW, 1817), iar it. *cipolla*, cat., sp. *cebolla* ș. a. provin din lat. **cēpūlla* (REW, 1820). Și în acest interesant caz (al unui cuvânt popular latin atestat) opțiunea pentru cuvântul tradițional din latina dunăreană este revelatoare.

Argumentele rezultate din analiza cuvintelor latine atestate în perioada anterioară izolării regiunilor dunărene de restul romanității au permis identificarea opțiunilor vorbitorilor latinei dunărene, care dovedesc respect față de limbă.

2. Opțiunile vorbitorilor latinei dunărene relevate de o a doua categorie de cuvinte latine moștenite în română (cea care va fi analizată în continuare) nu vor putea fi considerate ca aparținând neapărat aceleiași perioade analizate anterior, dar nici nu vor putea fi atribuite în exclusivitate perioadei posteroare izolării regiunilor dunărene, deoarece cuvintele românești din a doua categorie prezintă forme comune sau similare și în limbile romanice occidentale. Algoritmul de recunoaștere a cuvintelor din această categorie este reprezentat de cuvinte latine clasice continuate în română, care au fost înlocuite sau marginalizate în circulație, în celelalte limbi romanice, de formații latine noi comportând modificări semantice ale unor etimoane păstrate în română, însă cu sensul lor etimologic. Pentru economia lucrării, vom adopta prezentarea simplificată a cazurilor:

– lat. *ad prōpē* „aproape” > drom. *aproape* (arom. *aproapea*, megl. *proapi*, ir. *(a)prope*), ca și v. it. *apruovo*, v. fr. *apruef* ș. a. (REW, 197), față de lat. *vēcīnus* „vecin” > it. *vicino* „aproape” (și s. „vecin”), dar și drom. *vecin* (arom. *vițin*, ir. *vecin*), de altfel ca și fr. *voisin* „vecin” ș. a. (REW, 9312)⁶;

– lat. *attīngere* „a atinge” > drom. *a atinge* și doar it. *attingere* și v. prov. *atenher* (REW, 768)⁷, față de lat. **toccāre* (din formația expresivă *toc*) „a face toc” > fr. *toucher* ș. a. (REW, 8767), printre care și drom. *a toca* (arom. *toc*), ce continuă utilizarea inițială a cuvântului, ca și în spaniolă și v. provensală (DCELC, IV, 472), cf. rom. *a toca* „a bate toaca”, sp. *tocar la misa* „a bate clopotele de liturghie” și v. prov. *tocar* „a bate clopotele”;

⁶ Fr. *près* „aproape” < lat. *pressus* „presat” (DEF), iar sp. *cerca* < lat. *circa* „în jur” (DCELC, I, 771).

⁷ Fr. *atteindre* ș. a. provin din lat. **attangere* (DEF).

– lat. *bibitus* „beat” > drom. *beat* (mevl. *beat*, ir. *bēṭ*), ca și sp. *beodo* ș. a. (REW, 1080), față de lat. *satūllus* „sătul” > fr. *soûl* (v. fr. *saoul*) ș. a. (REW, 7620), printre care și drom. *sătul* (arom., mevl. *sătul*, ir. *satú*), dar și it. *satollo* „sătul”;

– lat. *calcare* „a călca” > drom. *a călca* (arom., mevl. *calcu*), ca și it. *calcare*, v. fr. *chauchier* ș. a. (REW, 1491), față de lat. *pī(n)sare* „a pisa” > sp. *pisar* „a călca” ș. a. (REW, 6517), printre care însă și drom. *a pisa* (arom. *chisedzu*);

– lat. *dūcere* „a duce” > drom. *a duce* (arom. *duc*, mevl. *ducu*), ca și v. it. *ducere*, v. fr. *duire* ș. a. (REW, 2783), față de lat. *mīnāri* „a amenința” > fr. *mener*, it. *menare* „a duce” ș. a. (REW, 5585), dar printre care și drom. *a mâna* (arom. *min*, ir. *mir*), de obicei vitele, prin amenințare;

– lat. *infigere* „a înfige” > drom. *a înfige* – arom. *(n)fig* – și doar it. *(in)figgere* (REW, 4402), față de lat. *fūndus* „fund” > fr. *fond(s)* „fund” > fr. *enfoncer* „a înfige” (DEF), dar și lat. *fūndus* > drom. *fund* (arom., mevl., ir. *fund*), de altfel ca și it. *fondo* ș. a. (REW, 3585);

– lat. *exīre* „a ieși” > drom. *a ieși* (arom. *es*, mevl. *ies*), ca și v. sp. *exir*, v. fr. *eissir*, *issir*⁸ ș. a. (REW, 3018), față de lat. *salire* „a sări” > sp. *salir* „a ieși”, fr. *saillier* „a ieși în afară”, dar și it. *salire* „a urca” ș. a. (REW, 7540), printre care și drom. *a sări* (arom., mevl. *sar*);

– lat. *traicere* „a trece” > drom. *a trece* (arom., mevl., ir. *trec*) și doar prov. *tragir* (REW, 8842); rom. *a păsă* < lat. *passāre* „a trece” (EWR, 1278; DER, 6171), ca și it. *passare*, fr. *passer* ș. a. (REW, 6267).

Și alte cuvinte românești din categoria analizată mai sus, în corelare cu cele din limbile neolatine occidentale, sugerează – la fel de bine – calitatea opțiunilor din latina dunăreană.

3. Tradiționalismul românei față de grupul limbilor neolatine occidentale este revelator și în cazul unor etimoane înrudite ale termenilor din comparații, precum în cazul celor adoptate în situațiile de mai sus, ca și în exemplele următoare:

– lat. *furare* „a fura” > drom. *a fura* (arom., mevl., ir. *fur*), ca și it. *furare*, v. fr. *furter* ș. a. (REW, 3591), față de lat. *volāre* „a zbura” > fr. *voler* „a zbura”, dar și (metaforic) „a fura” (DEF), în relație cu lat. **exvolāre* „a zbura în afară” > drom. *a zbura*, *a sbura* (arom. *azboair*), de altfel, ca și v. it. *svolare* ș. a. (REW, 3115);

– lat. *mirāre* = *mirāri* „a se mira, a privi” > drom. *a se mira* (arom. *mir*, mevl. *m(ń)ir*, ir. *mir*), ca și, cu al doilea sens, it. *mirare*, fr. *mīrer* ș. a. (REW, 5603), față de lat. **extōnāre*, pentru lat. clasic *attonāre* „lovit de fulger, de stupoare” > fr. *(s')étonner* „a se mira” (DEF) ș. a. (REW, 3092), dar și drom. *a tuna* (mevl. *tuna*), și, de altfel, it. *tonare* < lat. *tonare* (REW, 8778).

Analiza modificărilor semantice care, în limbile romanice occidentale, au determinat înlocuirea cuvintelor clasice menționate, va fi efectuată în corelare cu cazurile din aliniatul următor.

⁸ Înlocuiți de fr. *sortir* „a ieși” < lat. *sortiri* „a trage la sorți” (DEF).

4. Tradiționalismul din moștenirea lingvistică latină a românei mai este relevant și prin utilizarea următorului algoritm: cuvinte latine clasice continuate în română și echivalate semantic în limbile romanice occidentale prin formații noi, metaforice (de natură familiară, dacă nu chiar de mediu social periferic), cu etimoane necunoscute în română, precum:

– drom. *a cădea* (arom., megl. *cad*, ir. *c³du*), ca și it. *cadere*, v. fr. *choir* ș.a.
 < lat. *cadēre* „a cădea” (REW, 1451), față de fr. *tomber* „a cădea”, format (printr-un lat. **tūm(b)are*) de la lat. *tūm(b)*, creație expresivă (REW, 8975), ca și v. it. *tomare* ș. a.;

– drom. *a certa* (arom. *ņertare*, megl. *(an)țertu*, ir. *certu*) și doar v. it. *certare*, sard. *kertare* și alb. *kertoņ* < lat. *certare* „a discuta”, „a se certa” (REW, 1840)⁹, față de fr. *gronder* < lat. *grūndīre* = *grunnire* „a grohăi” (REW, 3893; DEF);

– drom. *a cina* (arom., megl. *țin*, ir. *cir*), ca și it. *cenare* ș. a. < lat. *cēnāre* „a lua masa” (REW, 1808), și drom. *a prânzi* (arom. *prândzu*), ca și calabr. *pranziare* ș. a. < lat. *prandēre* „a mânca micul dejun” (REW, 6728), față de fr. *dîner* (v. fr. *disner*), prov. *disnar*, fr. *déjeuner* ș. a. < lat. **dis(jē)jūnare* „a mânca” (REW, 2670), inițial „a rupe postul” (DEF), de la lat. *jejunum* „post” (DEF; REW, 4581);

– drom. *a cumpăra* (arom. *(a)cumpăr*, megl. *cumpur*, ir. *cumpru*), ca și it. *comp(e)rare*, v. fr. *comperer* ș. a. „a cumpăra” < lat. *comperare* „a procura” (REW, 2094), față de it. *accattare* „a cerși”, „a lua cu împrumut”, dial. sud. it. „a cumpăra” și fr. *acheter* (v. fr. *achater*) < lat. **accaptare* (REW, 65) „a apuca” (DEF), de la lat. *ad* + *captare* (DEI, I, 23);

– drom. *a fierbe* (arom. *h'erbu*, megl. *ierb*), ca și port. *ferver* ș. a. < lat. *fērvēre* „a fierbe” (REW, 3265), față de it. *bollire*, fr. *bouillir* ș. a. < lat. *būllīre* (DEF; *būllāre*, REW, 1386) „a arunca bășici”, „a fierbe” de la lat. *būlla* „bășică de aer” (REW, 1385);

– drom. *greu* (arom., megl., ir. *greu*), ca și prov., cat. *greu*, v. fr. *grief* ș. a.¹⁰
 < lat. **grevis* = *gravis* „greu” (REW, 3855), față de fr. *lourd* (v. prov., v. fr. *lort* „stupid”) < lat. **lūrdus* (DEF; cf. it. *lordo* „murdar”) < lat. *lūrīdus* „galben”, „palid ca un mort” (REW, 5176), deci prin metafora „greu de te îngălbenește”;

– drom. *masă* (arom. *measă*, megl. *m³să*), ca și sp., port. *mesa*, v. fr. *moise* „stinghie” ș. a. < lat. *me(n)sa* „masă” (REW, 5497), față de fr. *table*, it. *tavola* ș. a. < lat. *tabula* „scândură” (REW, 8514);

– drom. *mult* (arom. *multu*, megl. *mult*, ir. *munt*), ca și it. *molto*, v. fr. *moult* ș. a. < lat. *multus* „mult” (REW, 5740), față de v. prov. *belcop*, fr. *beaucoup* „mult” (REW, 5740), format de la fr. *beau* (< lat. *bellus* „drăgălaș”) și fr. *coup* (< lat. *colaphus* „lovitură de pumn, palmă”) (DEF (p. 62 + p. 156) prin metafora „lovitură frumușică”;

⁹ Este posibil ca drom. *a (se) certa* să-și fi definitivat sensul în mediu militar, din semnificația „a rivaliza” – în principal prin luptă – a lat. *certare*. Ipoteza este susținută și de sensurile cuvintelor din familia sa, precum: *certamen* „întrecere”, „luptă”, „rivalitate”; *certatio* „luptă”; (mai târziu) *certator* (Gellius, sec. II) „adversar într-o discuție” și *certabundus* (Apuleius, sec. II) „care discută aprins”.

¹⁰ Fr. *grave* este împrumut cult (DEF).

– drom. *pedică* (arom. *kadică*, megl. *pedică*), ca și v. it. *pedica*, fr. *piège* ș. a. < lat. *pēdica* „pedică”, „laț” (REW, 6347), față de it. *trave*, v. fr. *tref* ș. a. < lat. (*trabs*) *trabe* „bârnă” (REW, 8823);

– drom. *scândură* (arom. *scândură*, megl. *sc³ndură*), ca și doar formele din it. și fr. dial. < lat. *scandula* „scândură” (REW, 7652), față de fr. *planche*, prov. *planca* ș. a. < lat. fem. *planca* (adj. masc. *plancus*) „cu picioare plate” (DEF);

– drom. *secure* (arom., ir. *secure*, megl. *sicuri*), ca și it. *secure* ș. a. < lat. *secūris* „secure” (REW, 7775), față de fr. *cognée* „secure” < lat. fem. *cuniada* = *cuneata* (masc. *cuneatus*) „în formă de pană de despiciat ascuțită” (DEF), „ascuțit, cu vârș” (REW, 2393);

– drom. *a trage* (arom., megl. *trag*, ir. *tr³gu*), ca și v. it. *trarre*, v. fr. *traire* (azi doar „a mulge”) ș. a. < lat. *trahere* „a trage” (REW, 8841), față de fr. *tirer*, it. *tirare* ș. a. „a trage” < (cel mai probabil) fr. *martirier* „a târși la călău” (DEF) sau < lat. **tirare*, REW, 8755 (discuție amplă în DCELC, IV, p. 459-461);

– drom. *a trimite* (megl. *trimet*, ir. *tremetu*), ca și, cu alte sensuri, prov., cat. *trametre* și v. it. *tramettere* < lat. *tra(ns)mittere* „a transmite” (REW, 8849), față de it. *inviare*, sp. și port. *enviar*, fr. *envoyer* „a trimite” < lat. tard. *inviāre* (DCELC, IV, 720) < lat. *via* „drum”, „cale” (REW, 9295), prin „a pune în drum”¹¹.

Se constată că, în limbile romanice occidentale, prin mutațiile semantice mai sus prezentate, au fost înlocuite cuvinte latine clasice de largă circulație cu formații noi, plecate de la alte cuvinte clasice, dar al căror sens etimologic nu le asigură apartenența la fondul principal de cuvinte al limbii latine, precum: *grunnire* (pentru *certare*), *captare* (pentru *comperare*), *tūm(b)*, *jejunium*, *būlla*, *lūrīdus*, *plancus* etc., situație care contribuie atât la sublinierea tradiționalismului românei, cât și la accentuarea deosebiriilor dintre aceasta și celelalte limbi romanice, (și) sub raportul fondului principal de cuvinte moștenit din latină.

5. Nu putem susține că, în procesul continuu de perfecționare a instrumentului lor de comunicare, daco-romanii și românii n-au înlocuit sau modificat semantic moștenirea latină, dar asemenea situații au apărut în română cu adevărat pentru ameliorarea preciziei exprimării, în opoziție cu tendințele parcă de cifrare sau criptare ale metaforelor din limbile romanice occidentale, precum: „a face toc” pentru „a atinge”, „sătul” pentru „beat”, „a pisa” pentru „a călca”, „a băga în fund” pentru „a înfige”, „a fi bubuit” pentru „a se mira”, „a sări” pentru „a ieși”, „a grohăi” pentru „a certa”, „a înhăța” pentru „a cumpăra”, „a arunca bășici” pentru „a fierbe”, „care te îngălbenește” pentru „greu”, „scândură” pentru „masă”, „cu picioare plate” pentru „scândură” ș. a., care în prima fază de răspândire în limbă și de recunoaștere a convențiilor erau, mai curând, generatoare de confuzii decât de clarificări.

Pentru a ilustra modul în care s-au produs modificări semantice în română în raport cu etimoanele latine ale cuvintelor, vom prezenta câteva exemple, după cum urmează:

¹¹ Fr. *transmettre* este livresc (DEF).

– drom. *a ajunge* (arom. *ağung*, megl. *jung*), ca și it. *aggiungere* (înv.) „a ajunge (din urmă)”, „a sosi” ș. a. < lat. *adiungere* (REW, 171), „a adăuga”, „a alătura”, ceea ce arată că de fapt româna continuă o modificare semantică din latină, față de prov., cat. *arribar*, fr. *arriver*, (<) it. *arrivare* ș. a. < lat. **arripare* (DEF) „a ajunge la mal”, format de la lat. *ripa* „mal” (REW, 7328), de altfel continuat și în rom. *râpă*;

– drom. *cuvânt* (arom. *cuvendu*, ir. *cuvânt*) < lat. *conventum* „reuniune” (DA; REW, 2194), cf. alb. *cuvënt* „conversație”, față de fr., prov., cat. *mot* (> it. *motto*, sp., port. *mote*) „cuvânt” < lat. **muttum* „crâcnet” (REW, 5795), „sunet emis” (DEF), utilizat inițial în fraze ca *non muttum facere* (DCELC, III, 460) „a nu face nici pâs”;

– drom. *a lucra* (arom. *lucređu*, megl. *lucrez*, ir. *lucră*), în oricare din ipotezele originii sale – < lat. *lucubrare* „a lucra noaptea la lumina opaițului” (CDDE, 1013; DM, DEX) sau < lat. *lucrare* „a câștiga” (EWR, 951; REW, 5145) – reflectă o etică superioară sau cel puțin firească a muncii, în contrast cu situația din limbile romanice occidentale, în care sensul „a lucra” este redat prin formații noi, argotice, precum fr. *travailler*, it. *travagliare* < lat. **trîpăliare* „a tortura cu *tripalium*” (acesta atestat în anul 578, sub forma *trepalium*, ca „instrument de tortură”; DEF; REW, 8911) sau it. *lavorare* ș. a. < lat. *laborare* (REW, 4810), inițial „a fi chinuit”¹², care au înlocuit sau sunt utilizați paralel cu continuatorii lat. cl. *operare*, ca it. *operare*, sp. *obrar* ș. a. (REW, 6071).

Drom. *a lucra* (ca și rom. *lucru* < lat. *lucrum*; REW, 6071 ș. a.), spre deosebire de rom. *a munci* sau *a roboti*, și-a menținut până în contemporaneitate prestigiul în limbă, intrând în formulări de redare nu numai a activităților manuale (*a lucra la câmp, în fabrică; lucrări de recoltare; lucrător*), ci și a celor intelectuale (*a lucra la institut, facultate; lucrări științifice, de laborator sau publicate* etc.).

În evidențierea acestui aspect al respectului față de moștenirea lingvistică latină prezent în română se adaugă și modificările semantice de mediu militar roman și/sau daco-roman ale unor cuvinte românești în raport cu etimoanele lor latine¹³, caracterizate prin sobrietate și doar într-un singur caz (rom. *coif* „cască” < lat. *cofea* „scufie”) printr-un simț al umorului comparabil cu cel galo-roman.

Prin urmare, similar categoriilor de cuvinte latine moștenite cu sensul lor etimologic în română, se constată că și în cazul modificărilor semantice ale cuvintelor românești de origine latină, „izolarea nu este suficientă pentru a le determina, rămânând de pus în evidență cauzele eficiente ale inovațiilor” (Meillet, *Linguistique*, p. 238). În română, aceste cauze sunt de natură social-istorică, fiind reprezentate de rezistența atât armată, cât și spirituală (cu implicațiile sale opționale de tradiție) a armatei romane și a populației romanizate din regiunea dunăreană a

¹² Și rom. *muncă* (> *a munci*) provine, de asemenea, dintr-un cuvânt cu sensul „chin”, anume v. sl. *monka*.

¹³ *A apăra, a (se) aține, aținat, bătrân, cetate, coif, a impresura, a (se) (în)cumeta, a înțina, mire, a pleca, a răpune, sat, spate, a supune, teacă și turma* (Cr. Mihail, art. cit., nota 1).

fostului Imperiu Roman în fața atacurilor barbare, ceea ce a condus, ca o necesitate vitală, la ancorarea în moștenirea lingvistică, pe fondul orgoliului unor provincii de frontieră cu rol important în apărarea Imperiului. În cadrul acestui punct de vedere, nu se pot efectua comparații, româna fiind unica limbă neolatină care se mai vorbește într-o fostă provincie de frontieră a Imperiului Roman (cele din Asia, Africa, și cele galo-panoniene nemaifiind azi romanice), ceea ce – însă – determină concentrarea interesului asupra valorilor ancestrale din acest idiom romanic.

6. Prin urmare, caracteristicilor cunoscute ale limbii române (incluzând și modificările semantice de mediu militar) li se adaugă opțiunea tradițională a daco-romanilor și românilor de respect pentru moștenirea lingvistică latină, fapt care a contribuit de o manieră esențială la particularizarea românei în aria neolatinității. Este oarecum ceea ce a constata și I. Fischer (*Lat. dun.*, p. 211)¹⁴.

Opinăm că nu – în primul rând – caracteristica izolării (sau a „arhaismului” – explicație care apare ca insuficientă în speță), ci opțiunile vorbitorilor latinei dunărene și românei explică tradiționalismul din lexicul latin moștenit al românei. Trebuie să acceptăm – pe baza atestărilor cuprinse între secolele I și II î. Cr., precum și a rezultatelor algoritmilor de comparație romanică utilizați – că în lexicul latin moștenit al românei este evidentă o caracteristică de tradiție accentuată.

În mod cert, orice limbă se încadrează fenomenului general al tradiției umane, însă româna depășește sub raportul tradiționalismului lingvistic celelalte limbi romanice.

Caracteristica de tradiționalism accentuat a românei este distinctă de cea rezultată prin întreruperea contactelor dintre regiunile danubiene și restul fostului Imperiu Roman (consecință a invaziilor barbare), pentru că ea a dominat toată perioada conturării latinei dunărene și a evoluției acesteia spre română, atât înaintea, cât și după această întrerupere. În subsidiar, opțiunile vorbitorilor latinei dunărene în exprimarea sensurilor legate de principalele activități umane elevate interzic considerații asupra inferiorității intelectuale a lexicului latin moștenit al românei, mai ales că, într-o astfel de concluzie, s-ar neglija proveniența tuturor limbilor romanice dintr-o latină populară și faptul că romanitatea occidentală a beneficiat fără întrerupere, spre deosebire de română, de împrumuturi din latina cultă. În fond, s-ar confunda moștenirea spirituală a românilor cu imposibilitatea accesului lor, pe durata superioară unui mileniu, la latina cultă.

Opțiunea respectului față de moștenirea lingvistică latină – începută în Dacia ca o reacție de orgoliu provincial față de inovațiile germanizante de la centru¹⁵ și ca

¹⁴ Trăsătura dominantă a latinei dunărene, reflectată în română, este caracterul ei conservator („corect”), uneori mai conservator decât al italienei înseși. Conservatismul este, de altfel, o caracteristică a ariilor izolate, mai puțin faptul că italiana nu a fost izolată, fiind chiar centrul latinității, și că altele sunt caracteristicile izolării, care apropie româna de aria, de asemenea izolată, a sardei, dar care nu fac obiectul analizelor din acest articol.

¹⁵ Ceea ce ar putea constitui o explicație pentru lipsa termenilor germanici vechi în română, căci nu se poate admite că înrolări în armata romană ale germanilor s-au făcut numai după secolul al IV-lea.

o necesitate de asigurare a înțelegerii între elementele recrutate sau colonizate din întreg Imperiul Roman¹⁶ – a putut fi continuată ca o unică ancorare într-un trecut măreț (de care se leagă, de altfel, dănuirea numelui de *român* din lat. *romanus*), de-a lungul secolelor de vicisitudine, de locuitorii din provinciile dunărene.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913 și urm.
 CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A – Putea)*, București, 1907 – 1914.
 DCELC = J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, Berna, 1954 – 1957.
 DEI = C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Florența, 1950 – 1957.
 DEF = O. Bloch, W. v. Wartburg, *Dictionnaire étymologique de langue française*, Paris, 1950.
 DEL = A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1960.
 DER = Al. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de la Laguna, Tenerife, 1958 – 1966.
 DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1975.
 EWR = S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg, 1905.
 REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Ediția a III-a, Heidelberg, 1935.
 Fischer, *Lat. dun.* = I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, 1958.
 Meillet, *Linguistique* = A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1948.
 ThLL = *Thesaurus Linguae Latinae*, Leipzig, 1900 și urm.
 TILR = Academia R. S. România, *Istoria limbii române*, I, II, București, 1965, 1969.

*Str. Dr. Iacob Felix, 61, bl. 1, et. 10, ap. 41
București*

¹⁶ Ceea ce impunea, ca limbă generală, o limbă apropiată de cea literară, fără elemente inovatoare (nespecifice unor provincii de frontieră) și dialectale.